

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR

VWO

Syllabus centraal examen 2019

NADER VASTGESTELD

Versie 4, juni 2018

Deze syllabus Latijn vwo 2019 is nader vastgesteld. Er zijn wijzigingen in de tekst aangebracht ten opzichte van de versie van deze syllabus die in 2017 op Examenblad werd gepubliceerd. Deze wijzigingen zijn blauw gearceerd.

Verantwoording:

© 2018 College voor Toetsen en Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van het College voor Toetsen en Examens (CvTE). De basistekst is in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CvTE-vaststellingscommissie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst die u hierbij aantreft, vastgesteld.

Inhoud

VOORWOORD	4
1. EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	5
2. SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	6
A TEKSTEN	6
B CULTUURHISTORISCHE CONTEXT	8
C EINDTERMEN	10
3. HET CENTRAAL EXAMEN	11
3.1. ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN	11
3.2. HULPMIDDELEN	11
BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO	12
BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN LATIJNSE TAAL EN CULTUUR EN GRIEKSE TAAL EN CULTUUR IN DE PROFIELEN	14
BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN	15

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2019. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2020 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2019 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2018 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2019 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1. Examenstof van het centraal examen

Het **centraal examen** heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2019	2020	2021
Ovidius	Vergilius	Cicero rhetor

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteurs: Ovidius
Genre : Epos en elegie

A Teksten

1 Pensum

Aanbevolen edities: *Metamorphoses*, ed. R. Tarrant (Oxford 2004 [OCT]); *Tristia*, ed. S.G. Owen (Oxford 1915 [OCT]); *Heroides*, ed. E.J. Kenney, *Ovid, Heroides XVI-XXI* (Cambridge 1996 [Green & Yellow]).

De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen.

Metamorphoses

1.452-567
3.131-205
* 3.206-227
3.228-252
* 4.32-189
* 6.146-381
8.611-724
* 10.243-297

Tristia

4.10

Heroides

* 16.1-162
16.163-240
* 16.241-378
* 17.1-74
17.75-138
* 17.139-268

2 Genres

2.a. Epos

- Definitie en kenmerken van het genre

Het epos is een lang verhalend gedicht geschreven in de dactylische hexameter. Hoofdpersonen in een epos zijn helden uit het verleden, maar ook de goden spelen een belangrijke rol: zij sturen de handeling of nemen er zelfs aan deel.

- Ontstaan en ontwikkeling van het genre

Het Griekse epos

De oudste Griekse epen zijn de *Ilias* en de *Odyssee*, toegeschreven aan Homerus en waarschijnlijk in de achtste eeuw v. Chr. ontstaan als resultaat van een lange traditie van mondelinge poëzie, beoefend door beroepszangers. De twee werken vormen het uitgangspunt voor de verdere ontwikkeling van de Griekse en Romeinse epische poëzie.

Tijdens het hellenisme (vanaf de derde eeuw v. Chr.) krijgt het epische genre een ander karakter. Met name in Alexandrië, in die tijd het centrum van dichtkunst en wetenschap, schrijven dichters epische poëzie die gericht is op een select publiek van literaire fijnproevers. De eisen die aan dit lezerspubliek worden gesteld, zijn vertrouwde met de bestaande literatuur en interesse in de wijze waarop deze traditie wordt gevarieerd en vernieuwd.

Verder wordt het menselijk handelen niet meer uitsluitend door goden bepaald, maar verschuift de aandacht naar psychologische factoren. Deze Alexandrijnse dichters hebben grote invloed uitgeoefend op de Romeinse dichters. Hun geleerde poëzie en de aandacht voor menselijke emoties vinden we terug bij Vergilius en Ovidius.

Het Romeinse epos

In de derde eeuw v. Chr. wordt het homerische epos in Rome geïntroduceerd en in het Latijn vertaald. De Romeinse dichters worden zich in toenemende mate bewust van hun eigen artistieke vermogens en gaan een openlijke wedijver (*aemulatio*) aan met de door hen bewonderde Griekse voorbeelden (*imitatio*). Vanaf de eerste eeuw v. Chr. wordt in Rome naast het mythologisch/historisch epos ook het didactisch epos populair, dat wat betreft stijl en metrum binnen het genre epos past, maar een andere inhoud heeft. T. Lucretius Carus (ca 94-55) geeft in zijn leerdicht *De Rerum Natura* een uiteenzetting van de leer van de Griekse filosoof Epicurus.

Het Romeinse epos bereikt een hoogtepunt in de *Aeneis* van P. Vergilius Maro (70-19 v. Chr.). Dit werk vertelt over de avonturen van de held Aeneas, de legendarische grondlegger van Rome.

Ovidius' *Metamorphoses*

Een bijzondere plaats nemen de *Metamorphoses* van P. Ovidius Naso (43 v. Chr. - 17 n. Chr.) in, een verzameling van circa 250 korte verhalen over "gedaanteveranderingen". In de proloog van de *Metamorphoses* plaatst Ovidius zich expliciet in de traditie van het homerische epos. Door metrum (dactylische hexameter), lengte (ruim 12.000 verzen) en tot op zekere hoogte ook door het onderwerp (het vertelt over helden en goden), vertoont het werk inderdaad kenmerken van het genre epos. Maar een verschil tussen het homerische epos en de *Metamorphoses* is dat Ovidius zich presenteert als een geleerde: hij is een *poeta doctus*, d.w.z. dat hij zich richt tot een ontwikkeld en deskundig publiek.

Ook op een aantal andere belangrijke punten verschilt de *Metamorphoses* van de traditionele epen, zoals de *Ilias* en de *Odyssee* van Homerus en de *Aeneis* van Vergilius. Zo bestaat het niet uit een doorlopend verhaal over één thema (zoals in de *Odyssee*, "de terugkeer van Odysseus"), maar uit een groot aantal kleinere verhalen.

Hoewel de personages in de verhalen vooral helden, goden en andere legendarische figuren zijn, is hun gedrag niet verheven, maar veeleer lichtzinnig. In zijn weinig serieuze afbeelding van de goden en de moreel vaak weinig verheffende activiteiten van de personages voldoet het werk dan ook zeker niet aan de criteria van het genre epos. Daarom wordt de *Metamorphoses* wel getypeerd als een speelse variant op het epos of als een "anti-epos" of als een "metamorfose van de epische traditie".

▪ De verteller

Ovidius' *Metamorphoses* is een verhalende tekst. We hebben in hoofdzaak te maken met een alwetende verteller die zelf geen rol speelt in het verhaal. Zijn alwetendheid blijkt uit het feit dat hij de afloop van het verhaal en de gedachten van de personages kent. De hand van de verteller blijkt verder uit manipulaties met het aspect "tijd". Zo kan hij – of een personage – vooruitlopen op het verhaal (*prospectie*) of terugkijken naar een eerdere gebeurtenis (*retrospectie* of *flashback*), versnellen of vertragen. Naast de verteller zijn ook de personages zelf veelvuldig aan het woord. Soms treden zij als verteller op. Hierdoor kan de dichter zijn verhaal vanuit verschillende perspectieven vertellen.

▪ Specifieke structurelementen

Hoewel de *Metamorphoses* niet uit een doorlopend verhaal bestaat over één thema, maar uit een aaneenrijging van een groot aantal kleinere verhalen over verschillende thema's, heeft de tekst toch een zekere eenheid, doordat de verhalen meestal eindigen met een gedaanteverandering.

De eenheid wordt verder gevormd door de opbouw: boek I begint met het ontstaan van de wereld en de eerste mensengeslachten, boek XV eindigt met de apotheose van Julius Caesar en heilwensen voor Augustus. Daartussen vertelt Ovidius verhalen over Griekse goden en helden en verhalen uit de "historische" periode van de Romeinen, beginnend bij de Trojecycleus (Aeneas geldt als de stamvader van de Romeinen).

▪ Centrale thema's

Naast het voornaamste centrale thema van de gedaanteveranderingen is nog een aantal terugkerende thema's aan te wijzen in de *Metamorphoses*, zoals de verhouding tussen goden en mensen. De goden zijn verantwoordelijk voor de gedaanteveranderingen, waarmee zij mensen kunnen belonen of straffen, maar er zijn ook gevallen van willekeur tegen onschuldigen, waarbij de goden zich van hun immorele kant laten zien.

Verder komen in veel verhalen aetiologische elementen voor: deze verhalen geven een verklaring voor het ontstaan van bijvoorbeeld een aardrijkskundige naam of een verschijnsel in de natuur.

2.b. De elegie

- Definitie en kenmerken van het genre

De elegie is een dichtvorm bestaande uit tweeregelige coupletten (*disticha*) waarin een dactylische hexameter steeds gevolgd wordt door een dactylische pentameter. De betekenis van het woord elegie is onbekend. Het woord werd in de Oudheid verklaard als *e legein*, “e zeggen”, waarbij *e* werd opgevat als kreet van verdriet. Het is mogelijk dat het woord verwant is met het Armeense *elegn*, “fluit”.

- Ontstaan en ontwikkeling van het genre

De elegie is in de zevende eeuw v.Chr. ontstaan in Griekenland. De elegie kon tal van onderwerpen hebben, zoals strijd, liefde, morele adviezen, bespiegelingen over (de vergankelijkheid van) het leven en grafschriften. In de Latijnse poëzie wordt het elegisch distichon vooral gebruikt voor liefdesgedichten.

- Ovidius en de elegie

Ovidius maakt gebruik van de elegie voor al zijn werken, met uitzondering van de *Metamorphoses* (zie hierboven, 2.a).

De *Heroides* (“Heldinnen”) is een verzameling brieven van bekende vrouwen uit de mythologie aan hun geliefden. In drie gevallen is er sprake van een briefwisseling: een brief van de man aan de vrouw wordt gevolgd door het antwoord van de vrouw aan de man.

De *Tristia* is een verzameling van vijftig gedichten, verdeeld over vijf boeken, waarin Ovidius zijn verdriet uitspreekt over zijn verbanning uit Rome. Het tweede boek bestaat uit één lang gedicht waarin Ovidius keizer Augustus smeekt hem toestemming te geven terug te keren naar Rome, een verzoek dat niet zal worden ingewilligd. De tiende elegie uit het vierde boek, die deel uitmaakt van het pensum, wordt wel aangeduid als Ovidius “autobiografie”.

3 Taal en stijl

De CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centraal examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

B Cultuurhistorische context

1 Ovidius' leven en werken

Publius Ovidius Naso werd geboren te Sulmo (het huidige Sulmona in Midden-Italië) in 43 v. Chr. Zijn familie was bemiddeld, maar niet van adel. Hij bezocht samen met zijn broer de beste scholen in Rome, waar hij onderwijs kreeg in de retorica, als start voor een politieke carrière. Hij eindigde zijn studie, net als veel welgestelde jongeren in zijn tijd, met een reis naar Athene. Na terugkeer besloot hij zijn nauwelijks begonnen politieke loopbaan te verlaten om zich geheel aan de dichtkunst te kunnen wijden. Hij nam als gevierd dichter deel aan het openbare leven en zijn voorlezingen uit eigen werk waren zeer populair. Hij onderhield contact met collega-dichters. Na twee mislukte huwelijken trouwde hij rond zijn veertigste voor de derde keer. Op het hoogtepunt van zijn roem, in het jaar 8 na Chr., werd Ovidius door keizer Augustus plotseling verbannen naar Tomi aan de Zwarte Zee.

De exacte reden voor Ovidius' verbanning is onduidelijk (zie verder onder “de historische context”). Uit verbittering over zijn verbanning verbrandde hij, naar hij zelf in zijn poëzie beweert, het manuscript van de *Metamorphoses*. Het werk bleef echter bewaard door de vele kopieën die al in omloop waren. Vanuit Tomi schreef hij gedichten vol heimwee naar zijn leven in Rome, waar zijn vrouw was achtergebleven. In veel van deze gedichten doet hij op vleiende, soms kruiperige toon een verzoek aan Augustus en later aan diens opvolger Tiberius om terug te mogen keren, maar zonder succes. Sommige geleerden betwijfelen of Ovidius werkelijk verbannen is. Ovidius stierf waarschijnlijk in Tomi in 17 of 18 n. Chr.

- Werken

Ovidius' belangrijkste werk is de *Metamorphoses*, zijn enige werk in hexameters. De *Medea*, een tragedie, had groot succes maar is verloren gegaan.

Belangrijke elegische werken (elegie = couplet bestaande uit dactylische hexameter + pentameter):

- De *Amores*, erotische gedichten waarin Ovidius zijn fictieve geliefde, Corinna, bezingt.
- De *Heroides*, brieven van mythologische vrouwen aan hun afwezige echtgenoot of minnaar, in enkele gevallen als antwoord op een brief van de man.
- De *Ars Amatoria*, waarin voorschriften worden gegeven voor het bereiken van succes in de liefde, in de *Remedia Amoris* worden (genees)middelen tegen de liefde aangereikt.
- De *Fasti* is een kalender van het Romeinse jaar met beschrijvingen van feesten, religieuze rituelen en legenden. In de zes overgeleverde boeken worden de maanden januari t/m juni behandeld. Waarschijnlijk heeft Ovidius het werk nooit voltooid. Het werk is na Ovidius' dood gepubliceerd.
- In ballingschap schreef Ovidius de *Tristia*, treurzangen vol zelfbeklag, en de poëtische brieven *Epistulae ex Ponto*, brieven uit het gebied van de Zwarte Zee.

- Waardering in latere tijd

Ovidius heeft grote bewondering geogst en een enorme invloed gehad op de literatuur en beeldende kunst in later tijd. In de Middeleeuwen werden de verhalen van Ovidius veel gelezen, maar het lage morele gehalte van veel verhalen paste niet bij de strenge moraal van die tijd. Daarom bedacht men allegorische verklaringen en werd aan veel verhalen een moreel acceptabele interpretatie gegeven (*L'Ovide moralisé*, begin 14e eeuw). In de Renaissance werden de *Metamorphoses* nog steeds veel gelezen, ook in korte samenvattingen. Vanaf die tijd zien we dat de *Metamorphoses* ook een grote inspiratiebron vormen voor de beeldende kunst.

2 De historische context

- Politiek en cultureel klimaat

In de tijd van Ovidius bestond er na een langdurige periode van burgeroorlogen een algemeen verlangen naar vrede en welvaart. Augustus voorzag in deze behoefte nadat hij alle macht in handen had gekregen. Hij voerde hervormingen door op sociaal en religieus gebied en zorgde voor wetten die het traditionele gezin beschermden (bijvoorbeeld een wet tegen overspel). Ook in de literatuur moest de waardering voor de oude Romeinse tradities tot uiting komen. Vergilius deed dit met zijn *Aeneis*, Horatius prees de *virtus romana*, Livius stimuleerde het nationaal bewustzijn door het Romeinse verleden te idealiseren. Deze bijval uit de literaire wereld ging soms over in verering van de keizer. Maar anders dan bij veel van zijn collega-schrijvers en kunstenaars die de gevolgen van de burgeroorlogen aan den lijve hadden ondervonden, speelt in het werk van Ovidius de bewondering voor de keizer slechts een kleine rol. Zijn werk kon in sommige opzichten zelfs als ondermijnd voor de politiek van Augustus worden ervaren. Augustus zal weinig waardering gehad hebben voor bepaalde provocerende passages in de *Ars Amatoria*, en daarnaast voor het gebrek aan decorum dat goden en helden in de *Metamorphoses* vertonen, het voortdurende overspel en het uitweiden over de minder voorbeeldige daden uit het roemrijke verleden van Rome. Evenmin zal Augustus gecharmeerd zijn geweest van het feit dat Ovidius citaten van Vergilius, Augustus' lievelingsdichter, in een totaal andere, vaak frivole, context plaatst. Dit alles kan echter nauwelijks verklaren waarom Ovidius werd verbannen. Ovidius zelf noemt als redenen *carmen et error* ("gedicht en vergissing", *Tristia* 2.207); waarin de *error* precies bestond blijft vaag. Er zijn in de *Tristia* een paar toespelingen dat Ovidius iets heeft gezien wat niet voor zijn ogen bestemd was, maar Ovidius zegt zijn lezers bewust niet verder te willen informeren. Over het *carmen* als reden van zijn verbanning is Ovidius evenwel zeer expliciet: de *Ars Amatoria* heeft door haar amoreel karakter zelfs zozeer Augustus' woede gewekt, dat het werk uit de openbare bibliotheken werd verwijderd. Door al deze onduidelijkheden omtrent Ovidius' veroordeling en omdat de verbanning in geen enkele andere bron wordt genoemd, wordt er door sommige geleerden aan de historische realiteit ervan getwijfeld. Het zou dan een literaire fictie kunnen zijn, die Ovidius de mogelijkheid bood een nieuw literair genre, ballingschapspoëzie, te introduceren.

- Religieus klimaat

Het is de vraag of de Romeinen in Ovidius' tijd ook werkelijk in de traditionele goden en mythen geloofden. Het leven van de Romeinen was doortrokken van religie. Maar er zullen stellig verschillen hebben bestaan tussen de "gewone" Romeinen en de (kleine) intellectuele bovenlaag, waarin velen zich aangetrokken voelden tot diverse filosofische richtingen, zonder overigens de traditionele

godsdiensl zonder meer te verwerpen. Bovendien bestond er een nauwe band tussen religie en staat. Niet voor niets deed Augustus er alles aan om de godsdiensl na het verval van de burgeroorlogen een sterke nieuwe impuls te geven.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (subdomein 1) en antieke cultuur (subdomein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5)

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:

- een ongeziene passage te vertalen;
- een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
- een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

subdomein 2: *(alleen van toepassing op het schoolexamen)* Reflectie op antieke cultuur

2 De kandidaat kan:

- antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;
- antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:

- onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
- de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.

4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*

De kandidaat kan:

- voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;
- cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).

6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*

De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

7 De kandidaat kan:

- doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
- (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
- adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
- bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2015.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals indicativus en nominativus. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrum*, *vestrum*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i*, *-si*, *-xi*, *-psi*
- uitgang *-ere* in plaats van *-erunt*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
 - genitivus possessivus
 - genitivus partitivus
 - genitivus subiectivus
 - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan.

Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie “mislukt” of niet tot een einde gebracht wordt (poging).

Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.

- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.

- in de indirecte vraag.

- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.

- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.

- in de ablativus absolutus.

- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen

N.B. Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

I. Stilistische begrippen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmen* 51.1-2

N.B. De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Scelesta, vae te, quae tibi manet vita?

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?

Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?

Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Misdadige vrouw, wee jou; wat voor leven staat je te wachten?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Aan wie** zul je mooi schijnen?

Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? **Wie** zul je in zijn lippen bijten?

Catullus, *Carmen* 8.15-18

Antithese	<p>Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.</p> <p>Die twee zijn als water en vuur.</p> <p>alieni adpetens, sui profusus</p> <p>belust op andermans vermogen, verkwistend met zijn eigen vermogen Sallustius, <i>De coniuratione Catilinae</i> 5</p>
Asyndeton	<p>De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.</p> <p>Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.</p> <p style="text-align: right;">Multatuli, <i>Max Havelaar</i></p> <p>retia rara, plagae, lato venabula ferro</p> <p>wijdmazige netten [en] strikken [en] breedpuntige speren. Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.131</p> <p>Navem in conspectu nullam, tres litore cervos prospicit errantes.</p> <p>Nergens ontwaarde hij een schip, [maar] hij zag op het strand [wel] drie herten zwerfen. Vergilius, <i>Aeneis</i> 1.184-185</p>
Beeld	<p>Zie vergelijking.</p>
Chiasme	<p>De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.</p> <p>N.B. op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).</p> <p>Je moet niet leven (a) om te eten (b) maar eten (b) om te leven (a).</p> <p>Denkend aan de dood (a) kan ik niet slapen (b) en niet slapend (b) denk ik aan de dood (a) J.C. Bloem, <i>Insomnia</i></p> <p>Aenean fundantem (a) arces (b) ac tecta (b) novantem (a) conspicit.</p> <p>Hij ziet Aeneas funderingen leggen voor vestingen en huizen bouwen. Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.260-261</p>
Climax	<p>Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.</p> <p>Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen Rhijnvis Feith, <i>Nieuwjaarslied</i></p> <p>Hic sunt (...) qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent.</p> <p>Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op de dood van ons allen, op de ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.</p>

- Enallage** De verbinding van een bijvoeglijk naamwoord met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.
- Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken licht** om in te dwalen.
- Ida Gerhardt, *Tussenuur*
- Ibant **obscuri sola** sub nocte per umbram.
- Zij liepen **donker** door de **eenzame** nacht door het duister. (= Zij liepen **alleen** door de **donkere** nacht in het duister.)
- Vergilius, *Aeneis* 6.268
- Eufemisme** De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.
- inslapen (= sterven)
- quibus fors corpora dedisset**, darent animos.
- (Romulus zei) dat ze hun geest moesten geven aan degenen **aan wie het lot hun lichaam had gegeven** (= dat ze diegenen moesten gaan liefhebben die hen geroofd hadden).
- Livius, AUC 1.9.15
- Romulus zegt dit tegen de Sabijnse meisjes die door de Romeinen ontvoerd zijn.*
- Hyperbaton** De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.
- Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.
- Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.
- Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214
- N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum*, *igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.
- Litotes** De ontkenning van een begrip waardoor het tegendeel benadrukt wordt.
- Daar ben ik **niet vies** van. (= Dat vind ik **heel lekker**.)
- Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.
- Ik **ben niet onwetend** (= Ik **weet heel goed**) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.
- Cicero, *Epistula ad Familiares* 15.6
- Metafoor** Een vorm van beeldspraak waarbij alleen het beeld wordt genoemd (dus *zonder* "als", "zoals", "gelijk aan", etc.).

Hij **zwemt** in het geld.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia

De vervanging van een woord door een ander woord uit hetzelfde betekenisveld.

- **Abstractum pro concreto**: een abstract in plaats van een concreet begrip.

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= het meisje naar wie ik verlang)
een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmen* 2.5-6

- **Naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer.**

Cererem corruptam undis

Ceres (= het graan) bedorven door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- **Materiaal in plaats van voorwerp**

inutile **ferrum**

nutteloos **ijzer** (= ijzeren wapen)

Vergilius, *Aeneis* 2.510

- **Pars pro toto**: een deel in plaats van het geheel.

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos door de **daken** (= huizen) van de stad
stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox

Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Zo zullen de laatsten de eersten en de eersten de laatsten zijn.

Evangelie van Mattheus 20.16

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Parallellisme	<p>Het verschijnsel dat twee of meer zinnen of zinsdelen dezelfde structuur hebben.</p> <p>Spreken is zilver, zwijgen is goud.</p> <p>(...) qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint</p> <p>(...) die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen</p> <p style="text-align: right;">Cicero, <i>Oratio pro Caelio</i> 1</p>
Personificatie	<p>Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.</p> <p>Het licht begint te wandelen door het huis en raakt de dingen aan.</p> <p style="text-align: right;">Ida Gerhardt, <i>Zondagmorgen</i></p> <p>Dulces exuviae, (...) accipite hanc animam</p> <p>Dierbare kledingstukken, (...) neem mijn leven.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.651-652</p> <p><i>Voordat Dido zichzelf doodt, spreekt ze de kledingstukken van Aeneas aan, die hij bij zijn vertrek heeft achtergelaten.</i></p>
Pleonasme	<p>Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.</p> <p>een potentiële kans</p> <p>Rursus reverterunt.</p> <p>Ze keerden weer terug.</p> <p style="text-align: right;">Caesar, <i>De Bello Gallico</i> 4.4.5</p>
Polysyndeton	<p>De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord met elkaar verbonden zijn.</p> <p>Die zorgt en waakt en slaaft en ploegt en zwoegt en zweet</p> <p style="text-align: right;">Joost van den Vondel, <i>Palamedes</i></p> <p>Et placet et video, sed quod videoque placetque non tamen invenio.</p> <p>Hij bevalt mij en ik zie hem, maar wat ik zie en wat mij bevalt kan ik toch niet vinden.</p> <p style="text-align: right;">Ovidius, <i>Metamorphosen</i> 3.446-447</p> <p><i>Narcissus is verliefd op zijn eigen spiegelbeeld, maar kan het niet bereiken.</i></p> <p style="text-align: center;">Laudat digitosque manusque bracchiaque et nudos media plus parte lacertos.</p> <p>Hij prijst haar vingers en haar handen en haar onderarmen en haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.</p> <p style="text-align: right;">Ovidius, <i>Metamorphosen</i> 1.500-501</p>

Retorische vraag	<p>Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.</p> <p>Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel? Bill Gates</p> <p>Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld? Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.1</p>								
Sententia	<p>Een algemeen geldende uitspraak.</p> <p>Van het concert des levens heeft niemand een program.</p> <p>Homines, dum docent, discunt.</p> <p>Mensen leren, terwijl zij les geven. Seneca, <i>Epistula ad Lucilium</i> 7.8</p>								
Tautologie	<p>Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.</p> <p>gratis en voor niks</p> <p>Domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi.</p> <p>Ik heb mijn huis met grotere wachtposten beveiligd en versterkt. Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.10</p>								
Tertium comparationis/punt van overeenkomst	<p>Zie vergelijking.</p>								
Vergelijking	<p>Vorm van beeldspraak waarbij afgebeelde en beeld beide worden genoemd (dus <i>met</i> "als", "zoals", "gelijk aan" etc.).</p> <p>De vergelijking bestaat uit drie elementen:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. afgebeelde (= persoon/zaak die vergeleken wordt) 2. beeld (= persoon/zaak waarmee vergeleken wordt) 3. punt van overeenkomst/tertium comparationis (= het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen) <p>De blozende jongen was zo rood als een kreeft.</p> <table border="0"> <tr> <td>Afgebeelde:</td> <td>de blozende jongen</td> </tr> <tr> <td>Beeld:</td> <td>de kreeft</td> </tr> <tr> <td>Punt van overeenkomst:</td> <td>het rood zijn</td> </tr> </table> <p>aut quam sidera multa, cum tacet nox, furtivos hominum vident amores: tam te basia multa basiare vesano satis et super Catullo est.</p> <p>of zoveel sterren als er, wanneer de nacht zwijgt, de heimelijke liefdes van de mensen zien: als je me zoveel kussen geeft, is dat voldoende en meer dan voldoende voor de waanzinnige Catullus. Catullus, <i>Carmen</i> 7.7-10</p> <table border="0"> <tr> <td>Afgebeelde:</td> <td>het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt</td> </tr> </table>	Afgebeelde:	de blozende jongen	Beeld:	de kreeft	Punt van overeenkomst:	het rood zijn	Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt
Afgebeelde:	de blozende jongen								
Beeld:	de kreeft								
Punt van overeenkomst:	het rood zijn								
Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt								

Beeld: het aantal sterren aan de hemel
Punt van overeenkomst: oneindigheid

II. Narratologische begrippen

- Alwetende verteller** De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.
- Apostrofe** De verteller richt zich rechtstreeks tot een personage of gepersonifieerde zaak in het verhaal.
- Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus?
- Hoe was je er toen aan toe, Dido, toen je dergelijke dingen zag?
Vergilius, *Aeneis* 4.408
- ... Priamique arx alta maneres.
- ... en dan zou jij nog overeind staan, hoge burcht van Priamus.
Vergilius, *Aeneis* 2.56
- Dramatische ironie** Het verschijnsel dat een of meer personages minder kennis van de situatie hebben dan de lezer / het publiek.
- Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.
- Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen?
Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid
of mijn leeftijd waar je voor vlucht.
Ovidius, *Metamorphosen* 3.454-456
- Narcissus spreekt tot zijn eigen spiegelbeeld zonder dat hij dit zelf in de gaten heeft.*
- Prospectie (flashforward)** Het vooruitkijken door een personage of de verteller naar latere gebeurtenissen.
- Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.
- Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden.**
Ovidius, *Metamorphosen* 8.211-212
- Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.*
- Retrospectie (flashback)** Het terugkijken door een personage of de verteller op gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd,
toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.
(...)

**Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het
(uit het vuur) gered was, had het jou al die jaren gered, jongen.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.451-452; 458-459

Vertellerscommentaar

Het door de alwetende verteller (terloops) geleverde commentaar op gebeurtenissen of personages.

At regina dolos (**quis fallere possit amantem?**)
praesensit

Maar de koningin voorvoelde het bedrog (**wie zou een verliefd mens kunnen
misleiden?**)

Vergilius, *Aeneis* 4.296-297

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Wanneer de woorden van een personage in de directe rede worden weergegeven, is de verteltijd **even lang** als de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt, is de verteltijd **korter** dan de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp, is de verteltijd **langer** dan de vertelde tijd.

Versnelling: het verteltempo wordt hoger dan in het voorafgaande.

Vertraging: het verteltempo wordt lager dan in het voorafgaande.

Verteltijd

De tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd

De tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

III. Argumentatieve begrippen

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: **quanto magis** hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. **Des te meer** moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Analogie

Een argumentatie die gebruik maakt van een vergelijkbare situatie.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, **sic** quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, **zo** mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Sed ne soli mihi hodie didicerim: (...) Democritus ait (...). Bene et ille, quisquis fuit (...). Egregie hoc tertium Epicurus (...)

Maar om te voorkomen dat ik vandaag niet alleen voor mijzelf geleerd heb: (.) Democritus beweert (...). Een tweede mooie uitspraak is van een onbekende auteur (...). Hier is nog een derde mooie uitspraak. Epicurus zegt (...).

Seneca citeert Democritus, een onbekende auteur en Epicurus om zijn eigen gedachte te bevestigen.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.10-12

Invoeren fictieve spreker

Een opmerking van een denkbeeldige spreker.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als er een noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior	Alle mensen zijn sterfelijk
premissa minor	Socrates is een mens
conclusie	Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor dactylische poëzie

N.B. 1. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld.

N.B. 2. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a.

Dactylische hexameter en elegisch distichon: effecten van de afwisseling dactylus-spondee op de inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid suggereren, terwijl het veelvuldig voorkomen van dactyli opwinding, luchtigheid of snelheid kan uitdrukken.

Illud

auditum saxi intellectumque ferarum (5 spondeeën)
sensibus.

Dat is gehoord door rotsen en begrepen door de zintuigen van wilde dieren.

Ovidius, *Metamorphosen* 11.41-43

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum. (5 dactyli)

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakke.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

Elisie

Het verschijnsel dat, als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord wegvalt.

Illa redit iuvenem**que** oculis animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het "beeld" uitvoerig wordt uitgewerkt.

Aeneas ziet hoe de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad. Dan volgt deze vergelijking.

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven. Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	ceceidi	casum*
caedo	ceceidi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum

instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus

traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

